

בת הייתה לאברהם

במסורת הפרשנית היהודית ניתן למצוא דרשות המהוות מעין ואריאציות מוסיקליות. כבואריאציות גולדברג של באך. הנושא העיקרי חוזר, אך כל פעם בשינויים (ואריאציות) מסוימים, היוצרים מתוך כך מכלול מוסיקלי שלם. ואריאציות מעין אלה רוצה אני להביא כאן, על אחד הפסוקים שבפרשתנו: "וה' בָּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בְּכָל־".

מהו 'בכל' זה? לפי אבן עזרא, "אורך ימים ועושר וכבוד ובנים...". הפשט בוודאי עמו, אך הוא טריוויאלי. את זאת, ידענו כבר. בתוספת לקידושין (ה, יד) מצאנו את הואריאציה הראשונה. אברהם זכה לבן, אך מה עם בת? לפי רבי יהודה 'בכל' פירושו שאמנם הייתה לו גם בת. הוא ביטא את הרגשתו של כל אב. ללא בת, משהו עמוק יחסר לו. רבי מאיר אומר – להפתעתנו – ש'בכל' פירושו, "שלא הייתה לו בת". דעתו הפרדוכסלית הוסברה באופן מופלא על ידי הרמב"ן. בניסוח דורנו, אברהם ראה את בתו חייבת להינשא או להילקח אל אנשי הטלבן הארוכים. חסד נעשה עם אברהם, שלא הייתה לו בת שנידונה לגורל כה מר! ואולי בהקשר זה מוסיפה התוספתא ברכה פוליטית: 'בכל' - "שעשה ישמעאל תשובה בימיו". הברכה שאברהם, ואתו גם בניו, מתפללים לה פעמים רבות, שלום בין ישמעאל ליצחק!

הואריאציה השנייה שזורה בראשונה: "אחרים אומרים - בת הייתה לאברהם ויִבְלִי שמה". אבן עזרא בעל הפשט, מוחה. ולא קשה להרגיש את החיוך האירוני שבשפתו: "וְדָרַשׁ שְׁבֶתוֹ הַיִּיתָה שְׁמָהּ בְּכָל־ צֶרֶךְ לְהוֹסִיף בִּי"ת מִשְׁרָתָה". אם אמנם 'בכל' שם פרטי הוא, מן הראוי היה לכתוב: וה' בָּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בְּכָל־". עד היום זוכר אני את הערתו של מורי המסתורי והמופלא, פרופ' שושני ז"ל, על אבן עזרא זה. אירוניה הפוכה כאן. החכמים שלטו מספיק בשפה, כדי להבין שחסרה כאן בִּי"ת. אך, הוסיף מויר, הם השאירו בכוונה "שגיאה" דקדוקית, כדי שנהיה נרמזים שאין הדברים כפשוטם. אבן עזרא לא הבין את הרמז, ואף האשים אותם בטעות טריוויאלית. הקושיא – אמר מורי – היא כרטיס הכניסה להיכל הידע. ספר הזוהר לימד אותנו שה'חספוסים' שבטקסט אינם שגיאות, אלא רומזים לרובד עמוק המסתתר. זו הייתה דעתו של הרמב"ן. 'בת' בעברית היא גם 'מידה'. 'בכל' היא מידת או ספירת מלכות שבקבלה, נושא אותו לא אוכל לפתח כאן. על כל פנים, ה'בכל' היא אחת הדוגמאות החושפות את קיומה של 'תורת הסוד', מפלס מסתורי במקרא, מעבר לפשט, הקריאה הפשוטה והמיידיית של הכתוב. הַמְלֵט היה מנסח זאת אולי כך: "יש בטקסט יותר דברים, הורציוס, מאשר הפשט שלך חולם".

בואריאציה הבאה ארשה לעצמי לעבד דבר חכמה נאה ששמעתי מיהודי יקר, ד"ר יהודה מוריאל ז"ל, ואיני יודע אם הוא חידשו. ל'בכל' מצטרפים שני רעים אותם אנו מזכירים

בברכת המזון. אנו מבקשים מהקב"ה שיברך אותנו "כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּרְכוּ אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרְהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב: בְּכָל, מְכָל, כָּל". מהדהדים כאן דברי חז"ל (ב"ב טז ע"ב): "תנו רבנן שלשה הטעמן הקב"ה בעולם הזה מעין העולם הבא... אברהם דכתיב ביה 'בכל', יצחק דכתיב ביה 'מכל', יעקב דכתיב ביה 'כל'".

מה הוא 'כל'? ה"רב" מייצג את הנכסים בהם שולטת הכמות. ה'כל' - היא השלמות, המתייחסת גם לנשמה. זהו ה'כל' שהקב"ה נתן לאברהם: "וה' בָּרַךְ אֶת אֲבָרְהָם בְּכָל". ה"כל" הזה עבר ליצחק: "וַיִּתֵּן אֲבָרְהָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ לְיִצְחָק". הגענו עתה לדור הבא: יעקב ועשו.

מי מהם ירש את ה"כל"? יצחק רצה לברך את עשו, אך הוא הוטעה על ידי רבקה, וברך את יעקב. כשנתגלה לו זאת, נחרד יצחק "חֲרָדָה גְּדֹלָה עַד מְאֹד". אך, עד מהרה הוא התעשת: "וַיֹּאמֶר מִי אֶפֹּאֵה הוּא הָצֵד צֵיד וַיָּבֵא לִי, וְאֶכֶל מְכָל". במפגש עם יעקב הרגיש יצחק בצורה מסתורית שביעקב מצוי ה"כל", אשר ירש מאברהם, ולפיכך אמר על יעקב – "גַּם בָּרוּךְ יְהִיָּה". 'מכל' רומז על יצחק. 'כל' על יעקב. דבר זה בא לידי ביטוי בדושיח שבין עשו ליעקב. כשיעקב חוזר לארץ ישראל, הוא שולח מנחה לעשו לאות פיוס. עשו מסרב לקבלה ואומר: "יֵשׁ לִי רֶב אָחִי יְהִי לְךָ אֲשֶׁר לְךָ" (בר' לג, ט). יעקב מפציר בו: "קַח נָא אֶת בְּרִכְתִּי... כִּי חֲנֻנִי אֶל־לֵהִים וְכִי יֵשׁ לִי כָל". לעינינו מתעמתים שני מושגים: ה"רב" של עשו, וה"כל" של יעקב.

זוהי ברכת ה"בכל-מכל-כל". האדם, בייחוד בעידן הפוסטמודרני, מסוגל לתפוס את ה'רב', קשה לו לתפוס את ה'כל'. ה'רב' בא לידי ביטוי ברושם החיצוני שהדברים יכולים לעשות, הוא נמדד במדרג, הרייטינג, במותג השעון, למשל. ה'כל' מנסה להגיע לערך הפנימי ומתוך כך האמיתי של הדברים, היכול לנצח גם את החולף ואת האופנתי.

ה'כל' הוא הרגשתו של מי שבזיעת אפו אוכל לחם, שאינו לחם חסד. ה'כל' הוא, האושר של האמהות המתגברת על כאבי הלידה וציריה. העימות בין ה'רב' וה'כל' הוא העימות בין תאוה לאהבה שגם תאוה יש בה. ועל כך אנו מוסיפים בברכת המזון: "כֵּן יְבָרַךְ אוֹתָנוּ כָּלֵנוּ יַחַד בְּבִרְכָּה שְׁלֵמָה".